

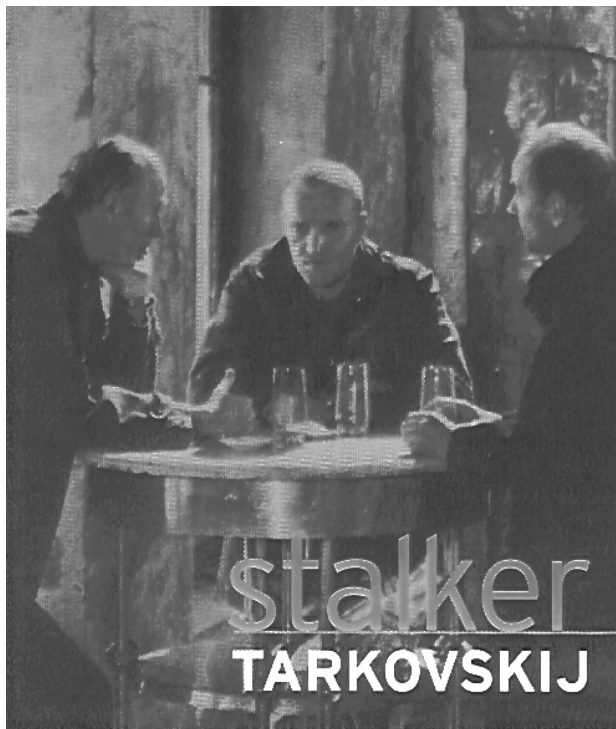
Insekternas litteraturhistoria, del 18 Bröderna Strugatskij, Stalker & SF-entomologi

ANDERS NILSSON & GÖRAN SJÖBERG

18e avsnittet i denna serie har sin upprinnelse vid Umeås filmfestival 2001. Som vanligt hann jag aldrig gå på någon film, men under en snabbvisit i Äpplets foajé hann jag kolla in utbudet av kvalitetsvideo och kom lycklig ut med Tarkovskijs kultrulle *Stalker* i handen. Vid en senare diskussion med ryska vänner om möjliga tolkningar av filmens innehåll fick jag rådet att läsa den novell av bröderna Strugatskij som filmen bygger på. Jag följde rådet med råge och läste snabbt allt som bröderna skrivit som översatts till svenska. Ett nytt litterärt landskap hade därmed öppnat sig för mig, och gott om insekter innehöll det.

För att höra till den verkliga eliten bland SF-författarna är bröderna Strugatskij som personer ganska anonyma. Den äldre brodern Arkadij som föddes 1925 och dog 1989 var språkexpert, medan den yngre Boris, född 1933, är astronom. Läger man till att båda har verkligt tjocka glasögon anar man vilken fantastisk kombination de utgör vad gäller möjligheten att utveckla SF-schangern.

De debuterade 1959 och har sedan lagt handen vid en lång rad synnerligen läsvärda böcker, såväl novellsamlingar som romaner. Bland utbudet på svenska kan nämnas: I vålnadernas tid 1972, Snigeln på slutningen

1975, *Picknik på väggkanten* 1978, *Den andra marsianska invasionen* 1979, *Definitivt kanske* 1980, *Sagan om Trojkan* 1981, samt *Skalbaggen i myrstacken* 1984.

Filmerna *Stalker* bygger på novellen *Picknik på väggkanten*, som ingår i samlingen med samma namn, vilken utgavs på svenska 1978. Grundtanken i novellen är att representera från en utomgalaktisk civilisation under en resa mellanlandat på jorden och i det området som nu kallas 'Zonen' lämnat efter sig en rad mystiska spår. Vi kan jämföra detta med en familj på bilutflykt som stannar och har en picknick i naturen, slänger lite skräp ikring sig, och far vidare.

Flera av bröderna Strugatskij's boktitlar bygger på sådana liknelser. '*Skalbaggen i myrstacken*' är t ex namnet på en hypotes som beskriver egenskapen hos ett forntida besök på jorden av de mytiska utomjordingar som kallas för 'pilgrimerna'. I boken i övrigt behandlas vare sig myror eller skalbaggar.

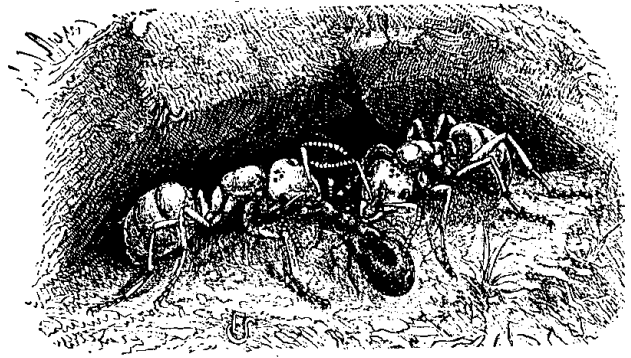

Ett av pilgrimernas mystiska förehavanden var att de på en namnlös planet uppfört ett byggnadsverk innehållande 13 befruktade mänskliga äggceller, vilka där hållits vid liv under tiotusentals år. Innan människornas ledare bestämt sig för om man skall förstöra cellerna eller ej sedan de av en slump påträffats, har de börjat dela sig. De tillåts utvecklas färdigt varefter de 13 'hittebarnen' tillåts växa upp, dock under ständig bevakning. Är de helt normala människor, av pilgrimerna programmerade människor, eller kanske till och med pilgrimer? Boken handlar om jakten på ett av dessa hittebarn som försvunnit under oklara omständigheter. Följande samtal om pilgrimernas avsikter förs mellan Rudolf Sikorski, chef för en FBI-liknande organisation, och hans agent Maxim Kammerer.

”Förut var Gorbovskij i minoritet, men nu har sjuttio procent av ledamöterna i kommissionen anslutit sig till hans hypotes om 'skalbaggen i myrstacken'. Ah, så vackert det vore! Tänk vad man skulle vilja tro på

Boris Strugatskij, 1987.

det! Några gamla kloka gubbar lägger av rent vetenskapligt intresse en skalbagge i en myrstack och registrerar sedan med väldig flit alla myrpsykologins nyanser, de allra finaste skiftningarna i deras sociala organisation. Myrorna blir förskräckta och springer omkring, har starka upplevelser, är redo att ge sitt liv för fosterjorden, och de kan omöjligen fatta, de stackarna, att skalbaggen till slut kommer att krypa från myrstacken och dra sina färde utan att göra någon skada. Kan du fatta det Max? De gör ingen skada alls! Ta det lugnt, myror! Allt ska bli bra. Men tänk om det inte är 'skalbaggen i myrstacken' utan stället 'illern i myrstacken'? Vet du vad det är, Max, 'illern i myrstacken'?”

Här for han upp. Han slog knytnävarna i bordet och skrek, medan han stirrade på mig med sina gröna ögon som lyste av raseri:

”De asen! Fyrtio år har de strukit ut ur mitt liv! I fyrtio år har de förvandlat mig till en myra! Något annat kan jag inte tänka på! De har gjort mig feg! Jag springer för min egen skugga, jag tror inte på mitt eget arma huvud. Varför stirrar du så där på mig? Om fyrtio år kommer du att bli likadan, ja kanske rent av mycket tidigare, för händelseutvecklingen riktigt skenar iväg! Gamlingarna kommer att gå samma väg som vi och de har inte skymten av en misstanke om att vi kommer att gå i pension allihop, för detta klarar vi inte av. Allt detta kommer att vält-

ras över på er! Men ni kommer inte heller att klara av det, för ni ...”

Huvudpersonerna i bröderna Strugatskijs böcker är ofta vetenskapsmän. Så är fallet i romanen 'Definitivt kanske' som kom på svenska 1980. I ett hyreshus i St. Petersburg, till stor del reserverat för forskare av olika slag, utspelas under loppet av några dygn ett drama med ofattbara personliga och mänskliga konsekvenser. En efter en upptäcker forskarna att de hindras i sitt arbete; de får egendomliga telefonsamtal, erbjudanden om chefsbefattningar som i framtiden skulle hindra dem från forskningsarbete, säkerhetstjänstemän rotar igenom deras tillhörigheter. En sexuellt lössläppt forskare får sitt hem invaderat av oerhört krävande kvinnor. På bakgården växer under loppet av några timmar ett väldigt träd upp...

Något eller någon försöker hindra forskarna i deras arbete. Vem? En utomjordisk civilisation, som en av forskarna tror, eller en hemlig jordisk organisation kallad De Nio, som en mystisk besökare påstår? Eller är det själva universum som försöker bibehålla en känslig balans genom att slå till mot fridstörare? En sak är klar: ingen kan längre arbeta och verka som förut.

När matematikern Vecherovskij argumenterar för att det är universums homeostasmekanismer som aktiverats formulerar han bland annat följande entomologiska sanning:

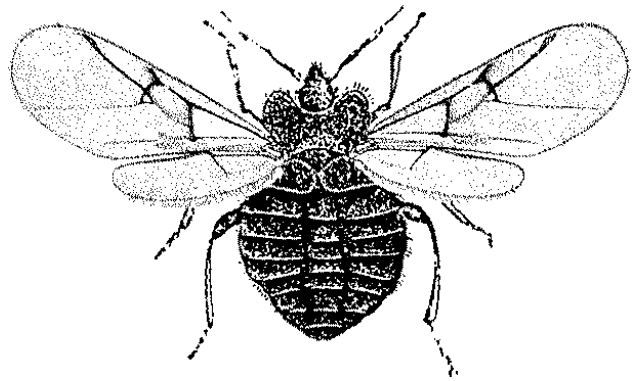
”Varför mäta icke-mänskliga handlingar med mänskliga mått? Och tänk på med vilken kraft du slår till din egen kind för att döda en usel mygga. En sådan smäll skulle kunna döda varenda mygga i trakten.”

I vålnadernas tid, på svenska 1991, är en av brödernas märkligaste böcker. Någonstans i en gudsförgäten håla i Sydryssland, en förvisningsplats för intellektuella och obotligt sjuka, ägnar sig författaren och dissidenten Viktor Banev metodiskt åt att suppa

sig till döds i sällskap med en samling lika-sinnade - klinikchefen Golem, förrädaren Pavor och den mystiske doktor Quadriga. I stadens utkant finns Anläggningen, som sägs vara ett sjukhus för Vålnaderna, men som egentligen tycks vara Vålnadernas egendom där inga utomstående släpps in. Anläggningen bevakas av tungt beväpnade soldater som inte vet vad som finns innanför taggtråden.

Viktor Banev dras via sin dotter in en händelseutveckling som blir alltmer våldsam och osannolik, tills den kulminerar i en fantastisk och förfärande final.

Ingen vet vad Vålnaderna är; bara att de en gång har varit människor, men att de inte längre är det. De ges skulden för en rad faunaförändringar i staden, som att alla katter försvunnit, och inte minst för ”uppdykandet

av en speciell art av vägglus, närmare bestämt den vingade vägglusen.”

Bröderna Strugatskij tycks ha ett visst förhållande till lössen, när de i texten skriver: ”Nora är mer än en förförlig kvinna, Nora är huvudstadens lusdrottning.”

I stället för bevingade vägglöss får vi i romanen Sagan om Trojkan, på svenska 1981, möta den talande vägglusen. Två medarbetare på ett mycket speciellt institut får plötsligt en chans att ta hissen upp till den mytomspunna 76e våningen, till vilken kommunikationen normalt är helt stoppad. På denna höga våning härskar Trojkan med stöd av den Stora Runda Stämpeln och ett genialt

byråkratiskt system. Beväpnade med en remoralisator tränger forskarna in i den 76e våningen bland snömän, talande vägglöss, skräcködlor och oblidkeliga byråkrater. Upplevelserna är häpnadsväckande. Den talande vägglusen talar sig med rätta varm för insekternas överlägsenhet:

– Vad skall sådana orimliga och otrevliga varelser vara bra för! sade han och såg sig om i lokalen med ett uttryck av överlägsenhet. I själva verket är det endast sådana förfärliga, tuggande djur som är i stånd till att under inverkan från ett mindrevärdighetskomplex hitta på denna märkliga myt om att de skulle vara skapelsens krona. Man måste då fråga sig: Varifrån kommer denna myt? Vi insekter anser oss med rätta som kronan på skapelsens verk. Vi är många till antalet, vi förekommer överallt, vi förökar oss mycket starkt, och det är inte många av oss som slösar bort dyrbar tid med att bekymra sig för avkomman. Vi har

Arkadiy Strugatskiy, 1988.

sinnesorgan som ni inte har minsta begrepp om. Vi kan försänka oss i anabios under flera sekler utan att skadas det allra minsta. De mest intelligentaste representanterna för er klass är berömda såsom stora matematiker, arkitekter och sociologer. Vi har upptäckt det idealiska samhällssystemet, vi härskar över väldiga territorier, vi tränger fram överallt och vart vi vill. Vi kan ställa frågan på följande sätt: Låt vara, att ni är de intelligentaste och mest utvecklade bland däggdjuren, men finns det något som ni kan och som vi gärna också skulle vilja kunna? Ni skryter mycket om att ni kan tillverka arbetsredskap och sedan använda dem. Men det *är* ju löjligt. Ni är som vanföra som skryter över *era* kryckor. Med mycken svett och möda bygger ni era bostäder och använder er då av sådana naturvidriga krafter som eld och vattenånga. Ni har uppfört byggnader i tusentals år, men hela tiden bygger ni olika, och ni har ännu inte kommit fram till någon passande och rationell bostadsform. Medan dessa eländiga myror, som jag djupt föraktar för deras grovhet och tendens till dyrkan av den råa, fysiska styrkan, de löste detta mycket enkla problem för hundra miljoner år sedan och då en gång för alla. Ni säger att ni ständigt utvecklas, och att det inte finns några gränser för er utveckling. Vad kan vi göra annat än skratta! Ni söker efter sådant som man funnit för länge sedan, patenterat och utnyttjat sedan urminnes tider, nämligen: ett förnuftigt samhällssystem och mening med tillvaron.

Den talande vägglusen ifrågasätter vidare logiken bakom de av människans vetenskapliga studier som anses ha bevisat att insekternas handlingar helt baseras på instinkt och inte intelligens.

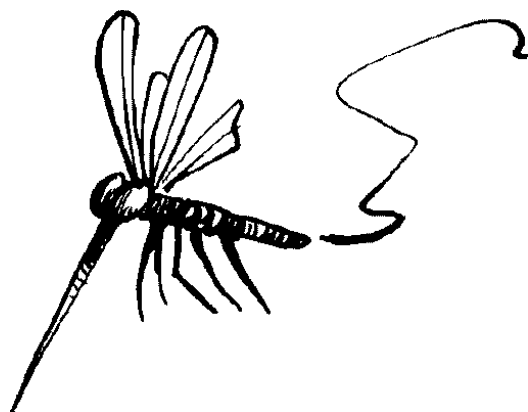
Låt oss säga, att en jordgeting har lagt ägg i sin håla och samlar livsmedel åt sin avkomma. Vad gör dessa banditer? Jo, de stjälar på det mest barbariska sätt äggen och sedan observerar de med fullkomligt idiotisk självbelåtenhet, hur den stackars modern murar igen det tomma boet. Titta, säger man, getingen är allt bra dum, som inte vet vad den gör, och det är för att den har instinkter, blinda instinkter, förstår ni? Den har inte något förnuft, alltså kan man döda den utan vidare, om så behövs. Kan ni uppfatta vilken förfärlig röra av termer det här är? Man förutsätter a priori, att meningen med getingens liv är att föröka sig och skydda avkomman, men den kanske inte är i stånd till att fylla denna viktiga uppgift på ett vettigt sätt, och vad duger den då till? Människorna, de har sitt kosmos – mosmos, sin fotosyntes – motosyntes, men den stackars getingen har blott och bart förökningen, och det på en mycket primitiv och instinktiv nivå. Och dessa däggdjur kan inte ens få in i sin skalle att getingarna har en rik andlig värld, att den under sitt korta liv måste hinna med – vill hinna med – att uträtta så mycket inom både vetenskap och konst, och dessa varmblodiga vet inte om att hon helt enkelt varken har tid eller lust att sköta om sin avkomma, så mycket mer som det ju inte är fråga om några små barn utan endast tanklösa ägg... Men naturligtvis har getingarna regler, normer för hur man skall uppföra sig och moral. Eftersom getingarna är mycket lättsinniga av naturen när det gäller att sörja för avkomman, stadgar lagen straff för dem som inte uppfyller sina förpliktelser som föräldrar. Varje ordentlig geting måste utföra vissa sysslor i en bestämd ordning: gräva sitt bo, lägga ägg, släpa in förlamade larver i boet och mura igen det. Man kon-

trollerar detta, det finns en hemlig kontroll, och getingen kan alltid räkna med möjligheten att en inspektör och kontrollant står gömd bakom närmaste sten. Naturligtvis ser getingen att någon har tagit äggen eller att maten har försvunnit. Men den kan inte lägga ägg en gång till och den vill naturligtvis inte förlora tid med att förnya livsmedelsförråden. Fullt medveten om det onödiga i sina handlingar genomför hon programmet till slut och låtsas som om hon ingenting hade märkt, ty hon har inte lust att traggla igenom alla nio instanserna i Kommittén för Artens Bevarande... Tänk dig, Fjodor, en väg, en fin och jämn motorväg, som sträcker sig från horisont till horisont. Så kommer en klyftig figur och ställer upp en spärr mitt på vägen och ett vägmärke som anger att trafiken skall ta en omväg. Sikten är utmärkt, och chauffören ser mycket väl att det inte finns något farligt hinder på den avstängda vägsträckan. Han kan rent av räkna ut att det är någon som har ägnat sig åt ett dumt skämt. Han följer de regler och normer som gäller för en hederlig bilists uppförande och svänger ut på vägkanten och skumpar fram över tuvorna en bit, får bilen nedsmutsad av gytta och damm, förlorar en massa tid och nerver, för att så åter köra ut på samma väg tvåhundra meter längre fram. Varför? Jo, av det skälet, att han lyder lagarna och att

И предполагать что так
тексты прокуратуры
так сказать, "как они текли"
если угрозы, "эталонный"

han inte har någon lust att han inte vill få en massa trafikmål på halsen, eftersom han, lika väl som getingen, har all grund att tro att det sitter en trafikövervakare gömd borta bland buskarna där borta och har motorcykeln beredd. Låt oss nu tänka, att en experimentator skulle göra detta försök för att fastställa människans intelligensnivå, och vilka slutsatser en sådan experimentator skulle dra om han var en lika egenkär tjockskalle som den som kränkte getingboet... Hahaha! Vilka slutsatser skulle han dra. ...! Pratkvarn bankade hårt i bordet med alla sina fötter.

När Trojkan ger sig ut i fält för att utreda några besynnerliga ärenden hamnar de så småningom vid Kokärret, vilket utgör ärende nummer 38. Besiktningen av kärret bjuder dock på oanade svårigheter i form av mycket besvärliga myggor:

Långt, långt bortifrån hördes segerfanfarer ur silvertrumpeter. Detta ljud från många trumpeter pulserade och växte som om det kom allt närmare och närmare. Blodet isade sig i våra ådror. Det var myggorna som hade kommit, och än var det inte alla, kanske bara kompanicheferna eller till och med bataljonscheferna och högre officerare. Och med den hemlighetsfulla inre blicken hos

ett djur som fångats i en fälla, fick vi syn på flera hektar av gyttja, övervuxen med sparsamt starrgräs, täckta av flera lager ruttna löv och med murkna grenar som stack upp litet här och var, och allt detta låg under ett valv av pinsamt smala aspar, och över alla dessa hektar, på varje kvadratcentimeter fanns det hela truppavdelningar av röda och magra kannibaler som var grymma, uthungrade och djärva.

– Lavr Fedotovitj, viskade Chlebovodov, mygg!

– Jag föreslår, ropade Farfurkis nervöst, att vi uppskjuter behandlingen av detta ärende till oktober.. nej, till december månad...

– Ilrrm, sade Lavr Fedotovitj häpet. Allmänheten är inte riktigt klar över...

Plötsligt blev luften omkring oss fylld av rörelse. Chlebovodov gnällde och slog sig rakt i synen så mycket han orkade. Farfurkis svarade på samma sätt. Lavr Fedotovitj började långsamt och förundrad vända sig om, och i samma ögonblick hände det omöjliga; en väldig röd pirat attackerade Lavr Fedotovitj in på hans välborna panna, och utan att sikta stack den in sin värja i hela dess längd. Lavr Fedotovitj ryggade tillbaka, Han var uppskakad, han begrep inte, han trodde det inte. Sedan bröt det löst.

Jag kastade med huvudet som en häst, försökte hålla dem borta från mig med armbågarna och satte i gång med att vända bilen på den smala ytan mellan aspsnåren. Till höger om mig bölade och vred sig Lavr Fedotovitj upprört, och från baksätet hördes en sådan storm av applåder att det lät som ett kompani upplivade ulaner eller livhusarer som ägnade sig åt att handgripigen förolämpa varandra. Innan jag hunnit vända bilen hade jag redan svullnat upp.

Det kändes som om öronen hade förvandlats till brännheta kakor, kinderna till limpor och som om jag hade fått en massa horn i pannan.

– Framåt! skrek de åt mig från alla håll. Tillbaka! Gasa på! Ja men sätt i gång då! Jag kommer att dra er inför domstol, kamrat Privalov! Motorn vrålade och gyttjan stänkte åt alla håll, bilen hoppade som en känguru, men hastigheten var låg, avskräckande låg, och från oräkneliga flygfält kom ständigt nya eskadrar, flottiljer och armador flygande mot oss. Fiendens överlägsenhet i luften var fullständig. Alla utom jag sysslade ursinnigt med självkritik som övergick i självutplånande. Jag själv kunde ju inte ta händerna från ratten, jag kunde inte ens slå ifrån mig med fötterna, jag hade endast ena foten ledig och med den kliade jag ursin-

Arkadij Strugatskij med pappa Natan Zalmanovitj och mamma Aleksandra Ivanovna i Leningrad 1930.

nigt hela tiden på allt jag fick inom räckhåll. Därpå kom vi äntligen ut ur aspsnåren och befann oss åter nere på stranden vid sjön.

Bibliografi

Arkadij Strugatskij, Boris Strugatskij, samlade verk i 11 band. St. Petersburg, 2001. Stalker förlag. ISBN 966-596-445-3. [På ryska.]

Definitivt kanske, Delta Science Fiction, Delta Förlags AB, Stockholm 1980, öv. Jonas Norén, or. Za milliard let do kontsa sveta 1977. ISBN 91 7228 230 4.

I vålnadernas tid, Sam J. Lundwall Fakta & Fantasi, Lund 1991, översättning av Sam J. Lundwall, or. Gadkij lebedi, 1972.

Sagan om Trojkan, Delta Science Fiction, Delta Förlags AB, Stockholm, 1981, öv. Kjell Rehnström, or. Skázka o trójke 1968. ISBN 91-7228-275-4.

Skalbaggen i myrstacken, Delta Science Fiction, Delta Förlags AB, Stockholm, 1984, öv. Kjell Rehnström, or. Zjuk v muravejnike 1980.

'**Tidsålderns rovgiriga ting**' kan läsas i exklusiv svensk översättning på följande URL: www.geocities.com/generaldepoten/tirox.html

Författarnas adresser:

Anders.Nilsson@bmg.umu.se
Mullsjö 258, 914 90 Nordmaling
Goran.Sjoberg@info.slu.se
Kvartsvägen 82, 907 41 Umeå

Spridda observationer av kärlväxter från Västerbottens län

GUNNAR EKENBERG

Getväppling *Anthyllis vulneraria*. Ås lpm, Fredrika sn, väg 352 ca en km väster om avtagsvägen till Baksjöleden [ruta 21I 44], på den sandiga väggkanten längs en sträcka på ca 100 m på båda sidor om vägen 1995–2001. – Ås lpm, Fredrika sn, avtagsvägen ”Allvattensåsen” från väg 92 ca 2 km väster om Lögdeälven, på en vändplan ca 1 km in efter skogsvägen [ruta 21I 08] juni 1994.

Blåsuga *Ajuga pyramidalis*. Ly lpm, Tärna sn, Tärnaby, blöt vägslänt 50 m väster om SCA stugorna och ett par hundra m väster om linbanestationen [ruta 24F 84], en koloni på ett tiotal plantor i juni 2001.

Träjon *Dryopteris filix-mas*. Vb, Holmsund sn, Holmsund, lövskogen ca 100 m öster om huvudinfarten till AMU [ruta 20K55], september 1994. – Vb, Holmsund sn, Obbola, ca. 200 norr om SCA:s egen oljekaj i kanten av en stor stenhäll [ruta 20K44], en planta i juni 2001.

Mandelblomma *Saxifraga granulata*: Vb, Umeå sn, Umeå, längs cykelbanan som förbinder Mariehemsvägen med Kolbäcksvägen något öster om Pharmacia (eller om man så vill något väster om ”vita herrgården”) [ruta 20K 74], en planta i juni 2001 tillsammans med bl a tjärblomster *Lychnis viscaria*, äkta johannesört *Hypericum perforatum*, harstarr *Carex ovalis* och någon sorts nejlikor (liknande storvuxna backnejlikor).

På en tipp ”bakom” (strax nordost om) fångelset på Ersboda i Umeå (Vb, Umeå sn) [ruta 20K 84] sågs i september 2000 ballongblomma *Nicandra physalodes*, blålusern *Medicago sativa* ssp. *sativa*, jättebalsamin *Impatiens glandulifera* och solros *Helianthus annuus*.

Författarens adress:

Gunnar Ekenberg
Mariehemsvägen 37A, 906 52 Umeå